Повідомлення

Ф. П. ШЕВЧЕНКО

ПРО СУД ІСТОРІЇ

Існує багато літератури, в якій з різних точок зору висвітлюється питання про значення історії в розвитку суспільства. Немає можливості зупинятися в даній статті на цьому питанні. Зазначимо лише, що без коріння нічого не росте й не розвивається. Незаперечним є й те, що кожне нове суспільне явище завжди своїм корінням виходить з минулого, зумовлене ним. Не можна зрозуміти та осмислити сучасності, а отже, й визначити перспектив на майбутнє, коли не будуть враховані причини, що викликали до життя ті чи інші явища й події. Все, що досягнуто на сьогоднішній день, є результатом діяльності багатьох поколінь. Існує тісний зв'язок сучасності з минулими етапами розвитку суспільства. Лише спираючись на цю основу, можна передбачати й майбутнє.

До історії ніхто не байдужий. Адже нема людей, які б не цікавились минулим, не зважали на сучасність і не думали про майбутнє, роблячи це свідомо або стихійно. Нема такої здравомислячої людини або колективу, що, взявшись за якусь справу, не враховували б досвіду минулого в будь-якій галузі людського життя й діяльності. Без цього суспільство не розвивалося б, не рухалось би вперед.

Історія гостро засуджує й карає тих, хто нехтує закони розвитку суспільства або не знає їх, і тих, хто бере на себе непосильне завдання обійти ці закони, замість того, щоб розумно використати їх в інтересах людства. Колесо історії зупинити не можна. Однак бувають дії та події, які можуть тимчасово затримати її хід. Можуть також з'явитися різні спроби повернути його назад. Але це завжди кінчається сумно для того, хто це пробує робити. Історія своєю ходою ставить усе на належне місце, виносить усьому свій об'єктивний вирок.

В. І. Ленін відзначав, що історичний процес відбувається зигзагоподібно [1]. Це одне із свідчень того, що світ не складається з готових і закінчених предметів і явищ. Вони перебувають у постійному русі та зміні. Суспільний розвиток відбувається в суперечностях. Вони існували і по-різному проявлялися в усі епохи історії. Наявність суперечностей є одним із законів розвитку суспільства. В ньому весь час відбувається боротьба між новим і старим, передовим і відсталим, що проймає всю історію. Розв'язання тих чи інших суперечностей відбувається в ході історичного процесу. В результаті одні з них відкидаються, а інші виникають.

Часто можна зустріти вирази: «суд історії», «вирок історії», «урок історії» тощо. В кожному окремому випадку необхідно придивитися до того, який зміст у них вкладається, та до причин їх вживання. Деякі з цих понять мають певне смислове навантаження. На це слід зважати історикам.

---

[1] Див. В. І. Ленін. Твори, т. 13, стор. 8.

Як говорив Ф. Енгельс, дефініції (визначення) «мають з наукового погляду незначну цінність. Щоб дістати дійсно вичерпне уявлення про життя, нам довелося б простежити всі форми його прояву, від найнижчої до найвищої. Проте для щоденного вжитку такі дефініції дуже зручні, а іноді без них важко обійтися; пошкодити ж вони не можуть, поки ми не забуваємо про їхні неминучі хиби» [2]. Це стосується і таких понять, як «суд історії», «вирок історії», «урок історії». Вони відображають певне співвідношення подій і фактів у часі та просторі.

Суд історії — це самий процес суспільного розвитку й висновки з нього. Це не тільки суд часу, а й утвердження закономірностей розвитку суспільства, об'єктивне підсумування історичного досвіду. Кожний справжній підсумок передбачає відповідні висновки з минулого, врахування корисного й шкідливого в ньому, а також з'ясування причин їх появи. До цього історичного досвіду ніхто не повинен бути байдужим. Не можна просто відмахнутися від минулого, не оцінивши в ньому позитивного й негативного. Без цього неможливо рухатися вперед.

Хоч історія засуджує тих, що не рахувалися з нею, однак не перевелися й, напевно, не переведуться люди, які на це не реагують. Вони вважають, що її закони стосуються тільки минулого, й забувають, що сучасність повсякчас перетворюється в історію. І тоді вже сучасники в таких випадках стають відповідальними перед нею. Комуністична партія вчить, що тільки глибоке знання складних процесів дійсності, вміння бачити життя в усій його складності, таким, яким воно є, тверезо враховувати плюси й мінуси кожного явища дасть можливість уникнути таких вад, як суб'єктивізм, прожектерство, скороспілі, поспішні, відірвані від життя висновки й рішення, ігнорування практичного досвіду мас. За всі ці помилки немилосердно судить історія. Справжня людина не може керуватися правилом «після мене хоч потоп», бо те, що роблять сучасники — добре й погане,— все залишається людям, наступним поколінням. Отже, суд історії діє не стільки в інтересах минулого, скільки в інтересах сучасності й майбутнього. Він однаково суворий і до живих, і до мертвих.

Як уже згадувалося, історія йде своїм шляхом, незважаючи на те, що були неодноразові спроби повернути її хід назад. Досвід давноминулих і недавніх часів показав, що ігнорування її закономірностей завжди кінчалося трагічно для тих, хто намагався це зробити. «Історія — матінка сувора і в справі помсти нічим не обмежується»,— говорив В. І. Ленін [3]. Вона рішуче відкидала з свого шляху, стирала на порох, викидала на свій смітник усе, що стояло на її шляху. Ніколи не любила історія й тих, що пленталися за нею в хвості. Вона вимагала, щоб з нею йшли в ногу і цим самим допомагали її рухові вперед, розуміли його напрям. Це виявилося під силу прогресивним класам і революційним партіям, що можна добре бачити на прикладі діяльності Комуністичної партії Радянського Союзу. Тих же, хто не був на це здатний, історія пустила в непам'ять.

Суд історії, як показав досвід, судить неупереджено, глибоко вникаючи в суть справи. Слід підкреслити, що він не мав би ніякого значення, коли б його рішення й вироки не мали публічного характеру, а були закритими.

В цьому суді нема справ, які б відкладалися за давністю. За останнє століття він піднімає й вирішує справи як давноминулих ча-

[2] К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 20, К., 1965, стор. 79.
[3] Воспоминания о Владимире Ильиче Ленине, т. 1, М., 1956, стор. 187.

сів, так й тих, що безпосередньо примикають до сучасності. Історія — це безперервний об'єктивний процес. Отже, і суд її діє постійно.

Прийнятий цим судом вирок буде мати силу й вважатиметься справедливим незалежно від часу. Щоправда, М. Горький висловлював жаль з приводу того, що він часто запізнювався. Але при цьому додавав: «Запізнюється, але завжди приходить суд народу, суд історії... Безсторонній і недоступний дзенькоту золота...» [4].

Суд історії — це не суд одиниць, навіть у разі, коли вони геніальні. Це суд, якщо можна так висловитися, колегіальний. З наведеного висловлювання М. Горького видно, що він ототожнює суд історії з судом народу. І це відповідає дійсності. Народ є творцем історії, його дії підлягають закономірностям розвитку суспільства. Роль народу в суді історії дуже важлива. Народні маси можна прирівняти в цьому суді до засідателів, тобто до його безпосередніх учасників. Вони мають величезні повноваження й авторитет, бо їх досвід — це досвід історії.

Народ є справжнім творцем і героєм історії. Як творець матеріальних і духовних цінностей, він є тією силою, яка практично здійснює всі докорінні зміни в суспільстві. Народ зовсім не безлика й аморфна «маса», «юрба», «загальний фон», що тільки волею «історичних осіб» приводиться в рух, як про це твердять ідеологи експлуататорських класів. Він — суспільна категорія, що змінюється із зміною історичних формацій. В основі цих змін лежать глибокі внутрішні закономірності розвитку суспільства.

Основу народу завжди становлять трудящі маси. Мова йде про тих, кого Ф. Енгельс називав величезною виробляючою народною масою [5]. В класовому суспільстві не панівна експлуататорська верхівка, а десятки мільйонів трудящих «...становлять цвіт країни, її силу, її майбутнє» [6]. Інтереси експлуататорської верхівки протилежні народним. Народ — це певне співвідношення прогресивних класів, різних соціальних груп, які в конкретних історичних умовах об'єднані спільністю інтересів та мети в боротьбі проти всього, що віджило, за дальший поступальний розвиток суспільства.

Через дії народних мас знаходять свій вияв закономірності історії. Тільки народ може вірно судити про історичні події та діячів, бо він не тільки свідок, але й активний творець історії. Народні маси завжди були носіями здорових суспільних тенденцій, оптимізму, боролися проти всякого зла, не втрачали віру в прогрес. Відомий український історик О. Я. Єфименко писала, що «народ сам і тільки він один зможе вирішити, щó буде жити, а щó вже назавжди і безповоротно поховано в безкраїх напластуваннях минулого» [7].

Протягом тисячоліть народ стихійно творив історію в тяжких випробуваннях, у пошуках істини. В цих умовах основою суду народу були звичаї й традиції. З відкриттям законів розвитку суспільства свідомі творці життя стали свідомими суддями історії, зросли їх роль і активність в оцінці подій минулого.

В історії бували випадки, коли на деякий час вдавалося обдурити народ, похитнути його волю, звести з вірного шляху. Але тривало таке недовго. Всі, хто намагався це зробити, як показує досвід, суворо були засуджені судом історії.

---

[4] И. Шкапа. Семь лет с Горьким. Воспоминания, М., 1964, стор. 101.

[5] Див. К. Маркс і Ф. Енгельс. Вибрані твори в двох томах, К., 1955, т. 11, стор. 90.

[6] В. І. Ленін. Твори, т. 10, стор. 30.

[7] А. Ефименко. Южная Русь, т. II, Петербург, 1905, стор. 267.

Ще й досі дуже часті випадки, коли явні й приховані вороги прогресу, різні авантюристи й славолюбці намагаються виступати від імені народних мас. Вони заявляють, ніби діють в інтересах народу, приписують йому свої дрібні, корисливі інтереси й реакційні погляди. Іноді це може продовжуватися чимало часу, але цьому обов'язково приходить кінець. Такі людці знаходять у народу різке засудження.

Народ — активний учасник суду історії — бере участь у розборі всіх справ, які він розглядає. Народ не тільки є суддею, але часто виступає і в ролі виконавця вироку цього суду.

У кожному суді, крім суддів, у вирішенні справи беруть участь також обвинувачі, оборонці, експерти. Тут є й службовці, що виконують різні його доручення, а також слідчий, роль якого в підготовці справ для розгляду дуже відповідальна. В суді історії в усіх цих різних ролях виступає історик. При цьому він має завжди виходити з головного завдання — допомогти судові вірно розібратися в справі й винести відповідне рішення. Історик повинен зробити все, щоб вияснити суть справи, а не затемнити й заплутати її, навіть у тому разі, коли б він виходив при цьому з «добрих» намірів. Бездоганна сумлінність, точність, переконливість і сміливість є найважливішими принципами, якими має керуватися історик на суді історії. І коли порушуються ці принципи, то з його вини суд історії може затягнутися, винесення ним рішення ускладнюється.

Слідчий не виступає в суді. За нього говорять зібрані ним для розгляду судом історії матеріали. Питання, що виносяться на цей суд, не надумані істориком-слідчим. Їх, як правило, ставить саме життя, а історик лише з'ясовує суть цих питань. При цьому він не може обійти жодної обставини, жодного факту. Чим більше історик кваліфікований, допитливий, ініціативний, чесний, тим швидше відбувається вирішення справи судом історії.

Про роль обвинувача в суді історії можна багато говорити. Скажемо тільки, що обвинувачувати в чомусь те, що вже відбулося, не дуже важко. Складніше пояснити його, викрити причини, що породили ці обставини. Адже в історії не все і не завжди так відбувається, як нам би цього хотілося. Не тільки шукати винуватця, а з'ясувати причини, які його породили,— основне завдання історика-обвинувача в суді історії. Може, як ніхто інший з тих, що виступають у цьому суді, обвинувач має пам'ятати про історичний підхід до з'ясування справи. Він не може обмежитися фіксацією провини винуватця, а повинен дошукуватися істини, зважати на причини й наслідки цієї провини.

В суді історії можуть виступати й оборонці. Завдання історика-оборонця — не тільки виправдати когось або щось, а допомогти внести ясність у справу. Але оборонці часто представляють зацікавлену сторону. Дуже погано, коли вони надто стараються відробити свій «гонорар». Немає нічого гіршого, коли в суді історії виступають безпринципні оборонці, які керуються не законами, а особистими симпатіями й антипатіями. Часто вони заплутують справу так, що судові історії довго доводиться її з'ясовувати й не раз до неї повертатися. Такі оборонці не допомагають справедливому вирішенню справи, хоч і витрачають, як правило, багато паперу. Виступи оборонців мають певний вплив на сучасників, бо суд історії, як зазначалося вище, відбувається відкрито, публічно.

Але найчастіше в цьому суді історики виступають у ролі експертів. Для розгляду справ судом історії дуже важливою є сукупність

різних фактів і доказів. Факти бувають складні. Вони потребують всебічної перевірки, апробації, тобто експертизи, яка вимагає глибокого знання подій та їх взаємозв'язку. Експерт мусить бути об'єктивним і обгрунтовувати свої висновки глибоко й переконливо. Він не повинен перевищувати свої повноваження й має рахуватися з думкою й досягненнями інших істориків, що беруть участь у з'ясуванні суті справи в суді історії. Дуже погано, коли історик, який виступає експертом, намагається нав'язати свої думки й положення суду історії, забуваючи при цьому, що вони в свою чергу вимагають теж апробації й критичного аналізу. Бували непоодинокі випадки, коли висновки історика-експерта були непереконливими для суду історії, а іноді й сумнівними та невірними. В таких випадках суд історії їх відкидав.

Історик як слуга історії, в якій би ролі він не виступав, перебуває в досить складному становищі. Він готує для суду історії матеріали про події й факти, в яких часто не брав участі й сучасником яких не був. Перед ним стоїть завдання розкрити суть справи. Коли історик пише про те, що було, але не може пояснити, чому воно сталося,— це примітивізм. Щоб уникнути цього недоліку, він має досконало знати не тільки факти, але, що дуже важливо, вміти їх узагальнити й зробити правильні, наукові висновки. Він повинен бачити смисл, закономірності подій і явищ, а не обмежуватися їх фіксацією. Коли історик не знає законів розвитку суспільства, він може допустити грубі помилки й порушення їх. Це вже свідчення його безграмотності. Тільки знання законів у поєднанні з умінням їх застосовувати дає історику можливість відшукати істину, допомогти судові історії винести правильний вирок.

Тільки суд історії виносить вирок подіям і людям, а історик лише готує матеріали для нього. При цьому він має бути об'єктивним, але не категоричним. Історик є людина свого часу, представляє певні суспільні кола, але в суді історії він не повинен осучаснювати минуле.

Історик повинен шукати й розкривати правду, але не ту, що лежить зверху, а ту, що знаходиться в глибинних надрах подій і явищ. Він має піднімати те, що відіграє важливу роль для з'ясування суті справи, але було забуте або штучно відкинуте. Необхідно відкривати нові аспекти й сторони в подіях і явищах, бо від цього значною мірою залежить своєчасне рішення суду історії.

Не може вірно судити про події, явища, факти й людей той історик, який бачить усе, як на авансцені, а сам не побував за кулісами історії. Він багато чого не зрозуміє, не розкриє і не оцінить, коли обмежиться зображенням зовнішніх ознак подій і явищ, описуватиме те, що лежить на поверхні. Вчасне рішення суду історії залежить від кваліфікації тих, що готують для нього матеріали.

В пошуках істини історик завжди зазнає багато труднощів, зустрічається з серйозними ускладненнями, але він повинен їх долати. Крім знань, терплячості, наполегливості, принципіальності, потрібно мати наукову мужність, щоб заглянути правді у вічі. Історик завжди повинен бути самостійним, оригінальним у своїх висновках і твердженнях, а не обивателем і чиїмсь прикажчиком, що діє за принципом «чого зволите». Наука завжди на боці того, хто її безкорисливо і по-справжньому любить.

Історик має бути правдивим, бо навіть «маленька» неправда, а ще гірше фальш, що трапляється між правдою, тягне за собою інші огріхи, в цілому ставить під сумнів його твердження перед судом історії. Це не допомагає судові об'єктивно розібратися в справі, а шкодить його діяльності. Навіть благородна мета не може виправдати

негідних або нечесних засобів для її досягнення. Історик ніколи не може забувати, що він готує для суду історії матеріали, від якості яких залежить своєчасне його рішення.

Суд історії діє не тільки по відношенню до тих, що творять історію, але й поширюється на тих, що її пишуть. Перше й друге тісно між собою переплітається. Як і кожний діяч, історик несе відповідальність перед судом історії і може бути засуджений ним за неправильні дії. Історіографія зафіксувала величезну кількість фактів, коли історики несумлінно ставилися до своїх обов'язків і були за це суворо покарані судом історії не тільки за зловживання своїм службовим обов'язком та безвідповідальне ставлення до справи, а й за фальсифікацію фактів. Про це завжди повинні пам'ятати історики.

Бувають люди (а вони є і серед істориків), які вважають, що історія може дати роботу й притулок для всіх, хто побажає зв'язати з нею свою долю. Цим іноді користуються різні пройдисвіти, нахлібники, які не приносять ніякої користі, а часто своїм галасом і своєю бездіяльністю заважають не тільки розвиткові науки, але й судові історії. Хай такі «діячі від історії», які часто дуже високої думки про себе, не сподіваються, що цей суд пробачить їм дармоїдство й тупість. Як правило, вони стають посміховиськом в історії.

Коло питань, що його розглядає суд історії, дуже широке. З часом воно не звужується, а розширюється, бо життя суспільства стає дедалі багатшим і різноманітнішим. Суд історії розглядає справи не тільки явні, а й ті, що вважалися таємними й навічно захованими. Завдяки йому нема нічого таємного, що б не стало явним. Суд історії судить не взагалі, а конкретні події й діячів, розкриваючи їх псевдоніми. Тут усе виступає під своїм ім'ям і відповідною назвою. І все, що відбувалося,— чи таке, що ним пишаються, чи таке, чого слід соромитися, добре чи погане — все судить історія. Її суд має на меті все поставити на своє відповідне місце, всьому дати заслужену об'єктивну оцінку. Він засуджує або виправдує тих, що давно померли, судить діла тих, які ще живуть, хоч вони не завжди звертають на це увагу, іноді вступають у конфлікт з судом історії. І, як це завжди бувало, програють справу. Деякі з них роблять вигляд незаслужено ображених долею, інші готові каятися із запізненням, у той же час всіляко силкуючись виправдатися або фальсифікувати вирок суду.

Історія засуджує й тих діячів, які намагалися пристосуватися до обставин, не тільки грішачи проти свого сумління, але й ціною зради інтересів народних мас, нації. Водночас суд історії високо оцінює тих політичних діячів і партії, що шукали виходу із скрутного, тяжкого становища. Їх виправдовують навіть у тому разі, коли вони зазнавали поразки. Однак історія суворо засуджує тих, що мали на увазі свої особисті, вузько групові інтереси. Вона карає також за «гріхи», зроблені свідомо чи несвідомо. Особливо це завжди стосувалося людей, наділених владою. Їх завжди різко засуджували за зловживання нею. Врешті, історія судить не тільки за те, що нічого хорошого, корисного не зроблено, але й за те, що і як зроблено. Взагалі суд історії, як і кожний інший справедливий суд, розглядає діла людей, а не їх помисли й слова.

До суду історії звертаються не тільки невдахи й ображені. З різних причин апелюють до нього й ті, що мали в своїй діяльності успіхи. Він судить не тільки переможених, але й переможців. Справа в тому, що не може пройти непоміченою мета, з якою велася боротьба за перемогу, а також те, якою ціною її здобуто, які наслідки вона дала, що одержали в результаті цього народні маси. Вже не раз пере-

мога оцінювалась судом історії дуже суворо. Однак нерідко він і виправдовував, іноді через довгий час, переможених. Згадаймо хоч би численні селянські повстання періоду феодалізму, придушені революційні виступи більш пізнього часу тощо.

Вивчаючи історію, можна зустрітися з численними прикладами, коли певні події оголошувалися епохальними, такими, що мають привести до перевороту в розвитку суспільства. Суд історії в цьому відношенні — єдино авторитетна інстанція. Він відкинув дуже багато таких «славних», «історичних» дат, а залишив тільки ті, що справді визначають новий етап, період, епоху в розвитку країни або всього людства. Після цього ніхто, наприклад, не може заперечити епохального значення для всієї історії людства Великої Жовтневої соціалістичної революції. Рішення суду історії щодо визначних дат мають важливе значення для дальшого розвитку суспільства по шляху прогресу.

Виникає питання, а чи не може суд історії пом'якшити свої вироки і в яких випадках це може статися. В ньому можуть бути прийняті часткові ухвали. Це не вирок, а запобігання, щоб не сталося в майбутньому більш складного й тяжчого. В деяких випадках (що не характерні для подій певної епохи), коли є переконання, що подібне більше не повториться, суд історії теж може бути не дуже суворим.

Кожний суд у своїй діяльності спирається на якийсь писаний чи неписаний кодекс. Чи є щось подібне в суді історії? На це питання можна відповісти позитивно. В своїй діяльності він керується об'єктивними законами розвитку суспільства. Відомо, що ці закони відкриті марксизмом-ленінізмом. Відмінити їх не можна, але глибше пізнати їх суть, навчитися краще їх використовувати — це завдання, яке стоїть перед суспільством. Усі спроби обійти, ігнорувати ці об'єктивні закони, всяке суб'єктивне, волюнтаристське їх трактування закінчувалось сумно для тих, що намагалися це робити.

Кодекс суду історії має ту особливість, що він неоднаково застосовується до подій різних епох. Адже відомо, що кожна суспільна формація розвивається за своїми законами. Це, безумовно, враховується при розгляді різних подій минулого й зокрема тоді, коли справу розглядає й виносить свій вирок суд історії.

З давніх-давен людство, спираючись на життєвий досвід, навіть не знаючи законів розвитку суспільства, намагалося якоюсь мірою сформулювати певні правові норми, що знаходило свій вияв у звичаях, традиціях, законодавчих актах. Суд історії ними не користується, хоч на них зважає, бере їх до уваги при винесенні своїх ухвал і вироків. Проте не раз він відміняв вироки, що виносилися на основі згаданих норм.

Перед законами суду історії всі рівні. Тут нема привілейованих, нема й дискримінованих. Слід зазначити, що це суд, де логіка законів збігається з історичними подіями. При розгляді справи він виходить не тільки з формально-юридичних, але й з морально-етичних норм.

Від суду історії нічого не сховаєш, коли він починає займатися тією чи іншою справою. В різний час були спроби зробити цей суд закритим, але кінець кінцем він все одно ставав відкритим.

Може виникнути питання, коли й які справи потрапляють до суду історії. Це відбувається в зв'язку з розвитком історичного процесу, з виникненням необхідності підвести підсумки зробленого, оглянутися на пройдений шлях, визначити те, що сприяло й що заважало розвиткові суспільства. Справи, які розглядаються в суді історії, завжди ак-

туальні. Серед них є справи давноминулих днів, а є й такі (вони, як правило, становлять більшість), що безпосередньо зв'язані з сучасністю. Іноді далеке, давнє стає сучасним і вимагає негайного розв'язання. А буває, що вирішення справ, близьких до сучасності, затягується у суді історії на довгий час, а то й їх розгляд зовсім відкладається, щоб згодом знову до них повернутися.

Здавалося б, що по свіжих слідах, які залишають після себе події й люди, легше про них судити. Та з'ясовується, що це не завжди так. Після себе залишають сліди й такі «діячі», з якими суду історії важко відразу справитися. До цієї зустрічі йому слід відповідно підготуватися. В історії бувають справи й події «високовольтної напруги», за які суд береться після відповідної підготовки. Чим важливіші події й значніші діячі, тим більше вони іноді подібні до гори, від якої слід далі відійти, щоб краще її розглянути. Суд історії розбирає реальні справи, які вже відбулися. Його рішення має бути авторитетним і переконливим, а для цього необхідний час. Від істориків дуже багато залежить, коли і як підготувати справу для суду історії. Часто їх «дипломатична» мовчанка свідчить про неспроможність і несміливість, затягує вирішення справи. Слід пам'ятати, що питання, яке назріло, але не ставиться на вирішення, від цього не зникає. Правда, на дії історика впливають суспільні умови, в яких він живе й працює. І чим ці умови демократичніші, тим більшою є можливість для ширшої діяльності істориків.

Істина проста, коли її пізнано. Але мало хто задумується над тим, який складний до цього шлях. Істину встановлює суд історії, і йому доводиться зустрічатися з багатьма складними обставинами. Цим пояснюється те, що суд історії іноді, як говорив М. Горький, «запізнюється». Це «запізнення» відносне. Головне — не тільки знати про рішення суду, але відповідно реагувати на нього. Саме останнє нерідко відбувається із запізненням, і тоді пробують звалити провину за це на суд історії.

В основу вирішення справи завжди має бути покладено об'єктивну істину, факти, а не суб'єктивні домисли, бажання й прагнення. Суд історії не може будувати своїх висновків на основі логічних міркувань за принципом «що було б, якби було те або інше», хоч такі міркування можна зустріти в історичній літературі. Вони не допомагають судові історії в розв'язанні різних проблем і у висвітленні конкретних історичних подій. Суд історії якнайменше звертає увагу на те, чому чогось не сталося або не відбулося. Його цікавить те, чому саме і як сталося те чи інше. В усіх випадках мова йде про реальні події, факти й про конкретних людей. В історії реальну вагу має не те, що б могло статися, а те, що сталося. В ній усе взаємообумовлено, і саме це розкриває її суд.

Відомо, що твердження й висновки про історичне минуле тоді варті уваги, коли вони спираються на значну кількість фактів, які не викликають сумніву. Факти іноді можуть самі за себе промовляти, але доводиться встановлювати й вірогідність багатьох з них. Є різні факти — важливі та другорядні. Але всі вони не стоять осторонь від історичного процесу, а пов'язані з іншими явищами. «Факти,— писав В. І. Ленін,— коли взяти їх в їх *цілому,* в їх *зв'язку,* не тільки «уперта», але й безумовно доказова річ. Фактики, коли вони беруться поза цілим, поза зв'язком, коли вони уривчасті і довільні, є саме тільки іграшкою або чимсь ще гіршим»[8]. Суд історії сміливо розкриває

[8] В. І. Ленін. Твори, т. 23, стор. 252.

об'єктивну закономірність подій, їх послідовність та зв'язок між ними, відтінює найважливіші з них, розкриває матеріальні, класові корені розвитку суспільних відносин, розглядає їх у сукупності й суперечностях, їх вплив на дальший хід подій.

Суду історії не можуть допомогти такі праці істориків, які побудовані шляхом спеціально підібраних фактів, коли автори в передмовах відверто заявляють, що «поставили перед собою завдання показати (довести)...» і т. п. Мало дають для суду історії праці, в яких наводяться тільки факти без узагальнень і відповідних висновків. Це повинен зробити історик, бо інакше не можуть розглядатися справи в суді історії. Роль істориків у ньому не легка, бо життя, яке вони вивчають, складне. Але іноді історики своєрідно стерилізують його, обходячи все складне й суперечливе. І при цьому вважають, що відгукуються на заклик історії, піднімають і розв'язують її актуальні проблеми.

Історичний процес складний. У ньому, крім закономірностей, мають місце також збіг обставин, випадковість тощо. І це враховує суд історії. Він не судить за аналогією, а розбирає окремо кожну справу, аналізує її суть. Процес розвитку суспільства настільки багатогранний, що не може не бути винятків з об'єктивних закономірностей. Те, що залишилося «поза законом», суд історії не обходить, а теж розбирає. Мова йде про «парадокси» — явища з відхиленнями від усвідомлених об'єктивних закономірностей. Розкриттям їх суті, а не підганянням під готову схему теж займається суд історії. Вивчення змісту й характеру «парадоксів» веде до відкриття нових закономірностей.

Суд історії розглядає минуле конкретно-історично. В ньому цілком панує історичний підхід при розгляді справ, зважуються конкретні умови, в яких відбувалися ті чи інші події, виступали історичні діячі. При цьому враховується все, починаючи з соціальних мотивів і кінчаючи морально-етичними й психологічними моментами. Як виявляється, важче за все в історії оцінювати діячів, бо, як правило, в їх особі переплітаються багато мотивів і моментів. Суд історії довів, що спрощений підхід до життя, до подій, окремих людей, відсутність історизму, невміння масштабно висвітлювати явища не має нічого спільного з наукою, з об'єктивною дійсністю. І в цьому часто винні історики.

Суд історії судить не тільки мертвих, а й живих. І перші, і другі не байдужі для нього. Традиції минулого завжди тяжіють над сучасниками. З цього боку теж може бути спроба вплинути на хід та вирок суду історії. Дехто вважає, що про мертвих треба або мовчати, або говорити добре. А насправді, як писав В. І. Ленін, «потрібна *правда* і про живих політичних діячів і про мертвих, бо ті, хто дійсно заслуговує на ім'я політичного діяча, не вмирають для політики, коли настає їх фізична смерть» [9]. Правильність цього зауваження переконливо довів досвід історії. Про В. І. Леніна зокрема говорять, що завдяки своїм ідеям й ділам він живіший від усіх живих.

Сучасники теж часто роблять спроби вплинути на суд історії, прагнучи, щоб він виніс бажаний їм вирок. Найчастіше таке втручання затягує остаточне вирішення справи, вносить багато плутанини в нього. Деякі діячі так «старанно» це робили, що перегинали палку й потрапляли під невблаганний суд історії. Він однаково скаже своє слово й не на основі того, що про себе думали різні діячі, хоч і це буде взято до уваги. Суд історії кінець кінцем не піддається голосу пристрастей, бо інакше він був би необ'єктивним й упередженим.

---

[9] В. І. Ленін. Твори, т. 16, стор. 280.

Історія знає непоодинокі випадки, коли ті чи інші діячі намагалися вберегти себе від суду історії. Не раз бували також спроби обдурити історію, але все це закінчувалося завжди невдало для тих, хто силкувався це робити. Особливо це відбувається тоді, коли слова й заяви деяких діячів розходяться з їх ділами. Суд історії вже не раз переконливо доводив, що брехня, облудність, якими б вони не були підлими, злісними, хоч і прикритими словесним лахміттям порядності, обов'язково зникають під гарячим подихом правди.

Під час суду історії виступають також свідки й у ролі їх різні обставини. Переважно, це спогади, міркування сучасників та учасників подій у вигляді письмових джерел, речових доказів і т. п. Кожний свідок має свою точку зору, свій погляд на справу. Суд історії має в цьому розібратися, зважити на це. В нього нема підстав довіряти якомусь свідкові більше, ніж іншим. Термін «авторитетний свідок» не зовсім підходить для цього суду. Історики «допитують» свідків ще перед тим, як готують справу для розгляду. Під час її вирішення свідка піддають перехресному допитові з участю суддів, обвинувачів, оборонців, експертів. Усе це робиться в інтересах встановлення істини. Може статися, що в результаті розгляду справи свідок теж опиняється на лаві підсудних за брехливі свідчення.

Тільки в результаті всебічного вивчення справи можна прискорити встановлення істини судом історії.

Дії й вироки суду історії грунтуються на аргументах історичної науки. В зв'язку з цим може виникнути твердження, що оскільки історія наука неточна, остільки й вирок її суду — річ умовна. Це можна зрозуміти так, що ніякий історичний досвід не веде до необхідності дій, якої потребують, наприклад, результати дослідження в точних науках. Але відомо, що навіть у математиці наукові висновки також не ведуть до альтернативності, примусовості, а дають можливість, враховуючи об'єктивні закономірності, діяти у відповідних напрямах. Історичний досвід, або вирок суду історії, теж не є альтернативним. Він має характер ймовірності й можливості.

Суд історії не поспішає з остаточними, категоричними висновками й рішеннями з метою когось чи щось засудити, покарати або безмірно захвалити. Він насамперед має на меті з'ясувати суть справи, дати їй свою належну оцінку.

Вирок суду історії має велике суспільно-політичне й громадсько-виховне значення. Саме тому, що цей вирок виноситься відкрито, він має стати відомим найширшим масам, усім творцям історії. Та він лише тоді досягає своєї мети, коли його вірно зрозуміють. У справі доведення вироку суду історії до широких мас, розкриття його значення велика роль належить історикам. Можуть сказати, ніби в історії дається оцінка подіям і явищам минулого, які не мають сили й не можуть бути законом для сучасності. Проте слід пам'ятати, що закони складаються на основі того, що вже вивчено. Вони стають обов'язковими для тих, хто має ними керуватися, для розумних людей. Для дурнів в усіх випадках законів не пишуть. Той, хто не зважає на уроки й суд історії, не рахується з ними, якраз у житті й виявляється невігласом або дурнем.

Прислухайтесь до суду історії, зважайте на його рішення й вироки, бо вони стосуються не тільки минулого, а й вчать добре розуміти сучасне і сприяють прокладанню правильних шляхів у майбутнє.